

5. Кравченко О.О. *Педагогічна та науково-просвітницька діяльність Пантелеймона Куліша (1819-1897)*. Дис. ... канд. пед. наук. Ін-т педагогіки АПН України. Умань, 2009.
6. Куліш П. Дві мові, книжня і народня. *Науково-педагогічна спадщина Пантелеймона Куліша*. Упор. О.О.Кравченко. Умань, 2008. С.91-102.
7. Куліш П. Виховання дітей. *Маловідомі першоджерела української педагогіки (др. пол. XIX-XX ст.)*. Хрестоматія. К., Наук. світ, 2003. С.48-49.
8. Куліш П. Виховання дітей за підмогою школи. *Правда*. 1869. Ч.23. С. 198-199.
9. Куліш П. *Хутірська філософія і віддалена од світу поезія*. У кн.: Куліш П. *Моє життя*. К., 2005. С.139-381.
10. Федорук О. Кулішезнавство. Енциклопедія сучасної України. http://esu.com.ua/search_articles.php?id=51403

Євтух Микола Борисович,

*дійсний член (академік) НАПН України,
головний науковий співробітник
відділу історії та філософії освіти
Інституту педагогіки НАПН України,
доктор педагогічних наук, професор*

ОСВІТНЬО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

Сьогодні, як ніколи, особливого значення набуває глибокого вивчення забутих або штучно замовчених імен вітчизняних педагогів і, зокрема, Пантелеймона Олександровича Куліша (1819–1897), видатного українського педагога, мислителя, вченого, культурного та громадського діяча, творча спадщина якого просякнута просвітницькими, виховними і дидактичними ідеями стосовно теорії та практики виховання і навчання, а також становлення

національної освіти і шкільництва. Посилене вивчення діяльності і творчості П. Куліша зумовлено ще й тим, що із його іменем, як і інших видатних діячів другої половини XIX ст., пов'язується початок розвитку сучасної педагогічної думки.

П. Куліш залишив нащадкам у спадщину значну й оригінальну педагогічну спадщину. Його праці науково-педагогічного спрямування опубліковані на сторінках періодичної преси 2-ї половини XIX ст. — початку XX ст., таких як: альманах «Хата», журнали «Черніговскія губернскіе ведомости» (1858), «Основа» (1860–1861), «Черниговский листок» (1861–1862), «Правда» (1867–1870), «Киевская старина» (1890), «Україна» (1914). Найбільш значущими, з нашого погляду, є його педагогічні статті «Перегляд українських книжок» (1862) та «Виховування дітей» (1868).

Коли П. Куліш залишив університет, М. Максимович (тодішній ректор Київського університету) надзвичайно близько пройнявся його подальшою долею. Згодом він організовує йому зустріч з помічником попечителя Київського учбового округу М. Юзифовичем, характеризуючи П. Куліша як надзвичайно талановиту людину, і просить влаштувати його вчителем, в одну із гімназій округу. І незабаром 28 січня 1841 р. П. Куліш був призначений учителем російської мови в Луцьке повітове дворянське училище.

Йому, як молодому учителеві, були створені найкращі побутові умови. Тут його, як зазначав П. Куліш у листі до М. Максимовича від 23 березня 1841 року «любили і ласкали».

Досить за короткий час молодий учитель проявив свій педагогічний хист і швидко завоював авторитет серед учнів. Про це він сам з великою радістю і задоволенням хвалився М. Максимовичу: «Меня больше всего радует то, что я перед учениками сумел повести себя так, что без всяких усилий заставил их повиноваться мне безусловно: уроки выучивают отлично, а в классе во время моих лекций так тихо, как в университетской аудитории, чего другие учителя не могут добиться никакими строгостями» [1, с. 5].

Згодом у серпні 1841 року П. Куліша було переведено на посаду вчителя російської мови і словесності до Києво-Печерського та Києво-Подільського дворянських училищ. А в подальшому у серпні 1845 року П. Куліша було призначено старшим викладачем історії Рівненської гімназії. Наприкінці цього ж року він переїхав до Петербурга, де з 15 грудня працював старшим учителем російської словесності 5-ої гімназії, а згодом одночасно ще й викладачем російської мови для неросійських студентів Петербурзького університету.

Як перспективного викладача Петербурзького університету П. Куліша Академія наук відряджає за кордон для здобуття вченого звання професора слов'янських літератур і щоб згодом обійняти посаду завідувача кафедри слов'янських мов. Це відрядження відкрило перед молодим ученим широкі наукові перспективи.

П. Куліш, перебуваючи в товаристві кращих ідеологів української національної свідомості (Кирило-Мефодіївське братство) глибоко переймався думками про українську школу, підручники, написані українською мовою для навчання грамоти.

За його надто активну діяльність власті засилають на три роки П. Куліша до Тули, заборонивши йому викладацьку роботу.

Повернувшись із заслання, П. Куліш береться за написання підручників для практичної роботи в українській школі. Він засновує в Петербурзі свою власну друкарню, що і сприяло поширенню книжок написаних українською мовою у 60-х роках. Однією з найкращих книжок, виданих П. Кулішем у 1857 році, була читанка «ГраMATка», зміст якої складався переважно з церковних творів, оскільки тогочасна цензура, насамперед духовна, навряд чи пропустила б інший варіант. Однак ці релігійні мотиви були великої моральної вартості.

У розділі «Яка була доля нашого рідного краю од найдавніших часів» П. Куліш подає коротку історію України, характеристику її політичного самоврядування, багатовікової

боротьби козаків, з різного роду загарбниками, а також окреслює географічні контури рідного краю.

Для навчального посібника П. Куліш підібрав змістовні дидактичні тексти, покликані розвивати високі патріотичні почуття. Це, зокрема, оповідання про славне минуле українського народу, відомості про видатних історичних осіб, уривки з пам'яток культури та фольклору. Ілюструючи підручник прикладами з героїчної історії українського народу, він дбав про розвиток у дітей почуттів власної гідності і незалежності, національної честі, відразу до будь-яких загарбників, які поневолювали український народ.

Надзвичайно цікавим є розділ «Прислів'я», який скомпонований у стилі народної педагогіки як основи не тільки міцної освіти, а й етики, завдання прислів'їв, як і взагалі фольклору, — виховувати любов до рідного народу, його традицій, історії та культури.

Розділ підручника «Арифметика» можна назвати самостійною книжкою в якій знаходимо відомості про саму науку, її практичне застосування, ілюстрації наявних цифр, закінчуючи мільйонним розрядом. Тут подано також таблицю множення з детальним списанням її користування та кілька задач для розв'язування.

У «Слові для письменних» П. Куліш настійно закликає педагогів розвивати національну свідомість дітей та українську мову. Слід зазначити, що «ГраMATка» П. Куліша зажила великої популярності. Саме з її появою пов'язана епоха освітнього відродження в Україні.

Щиро привітав появу Кулішевої «ГраMATки» Т. Шевченко, який у своєму знаменитому «Щоденнику» записав: «Як чудово, розумно й благородно складений цей зовсім новий буквар. Дай, боже, щоб він привився в нашій бідній народі. Перший вільний промінь світла, спроможний проникнути в стиснуту пополам невольничу голову» [2, с. 156].

Це було надзвичайно авторитетне на той час видання, яке наслідували в подальшому укладачі шкільних підручників. Т. Шевченко під впливом Кулішевої «ГраMATки» й сам склав у

«Букварь южнорусский» (1861). Щоправда, плани Т. Шевченка були набагато ширшими. Згодом рідною мовою з'явилися «Українська абетка» (1861) та «Українські прописи» (1862) М. Гатцука, «ГраMATка» (1862), Л. Яценка, «Арифметика або щотниця» (1869) О. Кониського та ін.

Друге видання «ГраMATки» П. Куліша дещо в скороченому вигляді вийшло у 1861 р. У передмові до даного видання автор зазначив, що скрізь по Україні люди заходилися відкривати рідні школи. «Найперше діло в отця-матері, наголошує П. Куліш, — повинно бути, щоб дитину своєю рідною мовою до розуму доводити, щоб дитина, вивчившись письменства, од своїх людей не одвикала і на добро своїй громаді до розуму доходила: з тих — бо письменних мало добре буває, що чужоземцями через науку роблять, і до свого рідного люду слова промовити по-своєму не вміють» [3, с. 87].

Слід зазначити, що велика заслуга П. Куліша полягає у виробленні українського правопису, відомого під назвою «Кулішівка». До цього правопис української мови був надзвичайно строкатим, не уніфікованим. Тому П. Куліш запропонував спрощений правопис української мови, про що він сам написав у передмові до першого тому «Записок о Южной Руси» (1856 р.). «Я намагався спростити, наскільки можливо, український правопис і пристосувати його до найлегшої вимови слів» [3, с. 87]. Це був початок стабільного українського правопису.

Після своєї знаменитої «ГраMATки» П. Куліш написав ще три педагогічні статті під загальною назвою «Виховання й наука», дві з яких було вміщено в журналі «Основа» (1862 р.), а третю у Львівському журналі «Правда» (1869 р.) в яких на фактичному матеріалі П. Куліш обгрунтовує свої загальнопедагогічні погляди і дає практичні поради щодо дошкільного й шкільного виховання. П. Куліш першим в Україні порушив питання професійної освіти, закликавши українське громадянство вшанувати пам'ять великого Кобзаря відкриттям професійної (агрономічної) школи. «Нехай би з'явилась, — писав він, — хоч одна безплатна ремісничка школа на Україні,

то перша була б надія, що з неї вродилась би і друга, і третя, і десята...» [4, с. 59].

Дбаючи про поширення освіти в Україні та залучення її до передової світової культури, П. Куліш велику частину свого життя присвятив перекладам рідною мовою творів Гомера, Данте, Гете, Гейне, Шекспіра, Шіллера, Байрона та інших, а також переклав українською мовою Біблію.

Залишивши величезну культурну спадщину П. Куліш не помилився, коли пророкував, що на ниві освіти він залишиться неординарною постаттю.

Література

1. Оксана Кравченко, Наталія Побірченко. Михайло Максимович і Пантелеймон Куліш: до історії взаємин. Умань: РВЦ «Софія», 2007. 166 с.
2. Шевченко Т. Г. Твори: В 5 т. Т. 5. К., 1971. С. 156.
3. М.М. Веркалець. Освітньо-педагогічна спадщина (До 170-річчя з дня народження П. Куліша) // Рад. шк. 1989. №8. С. 86-88.
4. Антоніна Кирпач «ГраMATка» П. Куліша — один із перших україномовних підручників XIX ст. // Почат. шк. 1999. №4. С. 58-59.

Міхно Олександр Петрович,

*директор Педагогічного музею України,
кандидат педагогічних наук*

ПРОСВІТНИЦЬКЕ ПОДВИЖНИЦТВО ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

Талант визначного українського письменника, культурного діяча Пантелеймона Куліша (1819–1897) яскраво виявився в багатьох сферах української культури. Цей високоосвічений і високодуховний енциклопедист зробив унікальний внесок у розвиток української прози, поезії, драматургії,